

25.06x36.26	1/3	עמוד 10	מקור ראשון - שבת	09/2017	60427645-4
אוניברסיטת בר איל - 80039					

אני בשיח מתמיד על הדרכים להעצים את מקום החסידות בתרבות הישראלית העכשווית

פרופ' צבי מרק, עמ' 10

לא רק סנגורם של ישראל

ספר מאמרים חדש על רבי לוי יצחק מברדיטשב חושף צדדים חדשים בדמותו ומגלה את השפעתו הרבה של המנהיג החסידי על התרבות הישראלית. העורך, פרופ' צבי מרק, מספר על כוח המשיכה של המורה החסידי, על האבל על אחיו, מיכי מרק שרצח בפיגוע, ועל הפרויקטים הנוספים שהוא שותף להם בהנגשת החסידות

אהוד מקסימוב

צילום: נתי שוחט, פלאש 90

דמותו של ר' לוי יצחק מברדיטשב (להלן רלו"י) מוכרת לרובנו כדמות רחומה, שדאגה תמיד למצוא סיבה טובה לסנגר על עם ישראל, גם אם היה צריך לברוא אותה יש מאין. בספר המאמרים החדש, "ר' לוי יצחק מברדיטשב - היסטוריה הגות, ספרות וניגון" (ידיעות ספרים), נחשפים צדדים נוספים ובלתי ידועים באישיותו של רלו"י (1740-1809), שהופכים את דמותו המוכרת למורכבת יותר. לא רק איש רך ונעים, אלא לוחם חברתי תקיף, אב בית דין ופוסק, שתפיסת עולם ברורה, ולא רק טוב לב, הפכה אותו למי שמכונה סנגורם של ישראל.

דמות חריגה בחסידות

"רוב הספרים שנכתבו על ר' לוי יצחק מברדיטשב היו ספרי הגיוגרפיה (ספרות שבחים. א"מ), והמחקרים שנעשו עליו לא נתנו תמונה שלמה ומלאה על האיש ועל פועלו כמנהיג. הספר בא למלא את החסך הזה", מסביר פרופ' צבי מרק, שערך את הספר יחד עם רועי הורן. "ר' לוי יצחק הוא דמות חריגה בחסידות במובן הזה שהוא לא שייך לזרם מסוים. צריך לזכור שהוא היה תלמיד חכם מובהק, ראש ישיבה ורב של כמה קהילות - לא של חצר מסוימת. המעמד שלו נקנה כאיש תורה והלכה, שהותיר רושם גם בתחום ההגות: הוא נחשב לאחד הצינורות המרכזיים ביותר להגות מבית מדרשו של המגיד ממזריטש, המנהיג הגדול של הדור השני של החסידות. מעבר לכך, ר' לוי יצחק תפס מקום משמעותי גם בסיפורת החסידית, והשאיר מורשת מאוד גדולה בתחום הניגון והשירה. כל אלו באים לידי ביטוי גם בספר".

מה היה סוד קסמו של ר' לוי יצחק, שזכה להערכה ולפופולריות בה גדולה, אף שבניגוד לרבנים מפורסמים אחרים הוא לא היה בעל ייחוס, לא ייסד חצר חסידית משלו, לא נרדף על ידי השלטונות וגם לא מת על קידוש השם?

"כבר בזמנו, לא רק בסיפורים המאוחרים עליו, היה ר' לוי יצחק מנהיג שהתחבר לשכבות העממיות בקהילה. הוא ניהל מאבקים חברתיים מול הפריץ ולא עסק רק בנושאים דתיים. קבוצות ההתייחסות, או מקור הכוח שלו, לא היו בני האליטה הלמדנית, תלמידי חכמים או חסידים. להפך: הוא היה בקשר עם שכבה מאוד רחבה של סוחרים ובעלי בתים, והוא עזר להם בבעיות יומיומיות של כלכלה ופרנסה. הוא היה מנהיג תקיף ונחרץ, שגייס את התכונות הללו לדברים שהוא האמין בהם - עזרה לשכבות רחבות בציבור.

24.64x23.78	2/3	11	עמוד	שבת	מקור ראשון - שבת	09/2017	60427646-5
אוניברסיטת בר איל - 80039							

” אין כאן רק סבא נחמד שמלמד זכות על כולם, אלא אדם שידע גם לנהל מאבקים. דווקא בשל כך פנו אליו אדמו"רים כדי שיגשר ביניהם וישמש מעין בורר

לספר צירפתם גם דיסק בן שעתיים עם ניגונים של ר' לוי יצחק.

”זה פרויקט שהתחלנו ממש יש מאין. הניגונים הללו הם בעלי אופי מסוים, והם אינם דומים למה שאנחנו מכירים היום כניגון חסידי. בספר יש גם מאמר ארוך שמוקדש לכך. הדיסק המצורף כולל הקלטות ישנות של ניגוני ר' לוי יצחק שעברו ניקוי דיגיטלי, לצד עיבודים חדשים של סטודנטים למוזיקה שנעשו בהשראת הניגונים שלו. המטרה הייתה להמשיך את הנוכחות שלו בתרבות העכשווית, שקיימת גם בספרות העברית וגם בזמר העברי, למשל בשיר המשותף 'אתה' של אביתר בנאי ואביב גפן.”

להעמיד את הקב"ה למשפט

במאמר שכתב בספר פוסק מרק בסיפורים שבהם רלו"י משמש תובע של הקב"ה במשפט. "לפי מה שמצאתי, מתברר שבסיפורת החסידית המקורית מיוחס המקרה של העמדת האל לדין תורה דווקא לצדיקים אחרים, ובעיקר לרבי אלימלך מליז'נסק. סיפורים שסופרו על רבי אלימלך הוסכו בעיבוד חופשי, שלא חש מחויב למקור החסידי, לדמותו של ר' לוי יצחק מברדיטשב. ר' לוי יצחק נודע כסגורם של ישראל, והמעבר ממי שמגן בדין על ישראל למי שמשמש כתובע וכדיין נעשה בספרות העברית החדשה. עם זאת, מצאנו מקור אחד לכך, 'נידח' במובן מסוים, שכן הוא מעולם לא הודפס בצורה מסודרת, וכנראה לכן הוא גם נשאר יחידי, ואינו מצוטט בספרים אחרים. חשוב להדגיש שגם בחסידות לא מצאנו עדות היסטורית למקרים כאלה, למעט מקרה אחד: דין תורה לא-ל ש'עשו בבית דינו של ר' שמלקע מניקלשבורג, רבו של ר' לוי יצחק מברדיטשב ומי שקירבו לעולם החסידות.”

את המאמר שלו הקדיש מרק לאחיו, מיכי מרק, שנרצח בפיגוע ירי בדרום הר חברון לפני כשנה. "מבחינתי, ההקדשה הזו מתאימה למאמר", הוא אומר, "במובן של העמידה המורכבת מול האל-לוהים וההתנהלות שלו בעולם הזה. גם כאן המשאב התרבותי של ר' לוי יצחק הוא משמעותי להתמודדות מהסוג הזה. במאמר שלי אני מביא את המקרים שבהם השתמשו בנושא של דין תורה לקב"ה בזמן השואה. אחת הדוגמאות שמובאת לראשונה בספר נמצאה בארכיון 'עונג שבת' שהיה בגטו ורשה ונחשף לאחר השואה: מתנה שהעניק אחד האנשים לחברו, שכללה סיפור חסידי על דין תורה לקב"ה. האיש לקח את

"אילו הוא היה דמות רכה, שלא מוכנה לנהל מאבקים ולא יודעת לעמוד על שלה, הוא לא יכול היה לעזור לאנשים האלה. זה באמת דבר מפתיע: אין כאן סבא נחמד שרק מלמד זכות על כולם, אלא אדם שידע גם לנהל מאבקים. דווקא בשל כך פנו אליו אדמו"רים כדי שיגשר ביניהם וישמש כמעין בורר. מה שהביא אותם אליו היה השילוב בין היכולת שלו ללמד זכות לבין היכולת להפגין תקיפות כשצריך". אחד המאמרים, מאת ד"ר שחר רחמני, נוגע בצורה עמוקה במאפיין המוכר ביותר של רלו"י - לימוד הזכות על ישראל. לפי רחמני, התנהגותו של רלו"י לא נובעת רק מרגש חם ומעין טובה, אלא מהשקפה הגותית סדורה ששורשיה במשנת המהר"ל מפראג. ההשוואה לדברי המהר"ל, הוגה שהתקבל בזרמים חשובים בחסידות כמקור סמכות, מחדדת את האופן המסוים שבו פיתח רלו"י את סוגיית לימוד הזכות, שהפכה למאפיין המובהק ביותר של דמותו. מבחינת רלו"י, ההבנה של מהות עם ישראל בהגותו של המהר"ל מבהירה את מה שכלול בכוח החיים של עם ישראל, ומופיע במציאות, ומכאן גם ההובה לסגור עליו.

לא לפחד מ"מה יגידו"

בספר מתגלים גם היבטים חדשים ופחות מוכרים בדמותו של רלו"י, כמו העובדה שהוא נהג בצורה מורה במהלך התפילה שלו ובכלל, ובשל כך עורר את התנגדותם ולעיתים אף את לעגם של גדולי החסידות. אני שואל את פרופ' מרק מדוע לדעתו המאפיינים הללו בדמותו של רלו"י היו פחות מוכרים עד כה. "תפילתו הנלהבת של ר' לוי יצחק, שגרמה לו לחרוג מהנורמות הרגילות הנהוגות בתפילות הקבע, וחוסר האפיק שנהג בהתלהבות הדתית, מוכרים בספרות החסידית. לא היה ניסיון להסתיר אותם, גם לא בקרב אוהביו ומעריציו", מסביר מרק, "להפך: הם נתפסו כביטוי אותנטי רב עוצמה לדבקותו בא-ל ולאישיותו האמיצה של רלו"י שחיה במלוא העוצמה את החיים הדתיים הנלהבים שהוא האמין בהם, מבלי לפחד מ'מה יגידו' או מ'מה יחשבו'. נכון שבספרות הניאו-חסידית המאוחרת, שניסתה להדגיש את ההיבטים המוסריים וההתברתיים בדמותו, המעיטו בתיאורים המבטאים את דבקותו הדתית, ולכן אנשים שמכירים את ר' לוי יצחק רק באמצעותם או באמצעות יצירות ספרותיות שהרבו להשתמש בדמותו יכולים להיות מופתעים מהיבטים חדשים בדמותו שנחשפים בספר.”

דמות הרבה יותר צבעונית ממה שנהוג לחשוב. "היה בו שילוב מדהים של עוצמה אינטלקטואלית יוצאת דופן ויכולת מנהיגות. אדם שחי חיים אותנטיים מלאי רגש והרשה לעצמו להיסחף בדבקותו בא-ל, וגם בעל תפילה שיצר שירה אישית, ששילבה בין שפת המקורות לבין יידיש עסיסית מדוברת. לא מפתיע שדמותו משכה אליה משוררים, סופרים ומחזאים, ואנשי רוח חשובים בתחומי ההגות והתרבות היהודית.”

מרק מספר שבזכות הפרויקט הגיע לכל מיני מקומות מעניינים בעולם, חלקם נידחים. "אחד המקומות שביקרתי בהם היה הארכיון של ש.אנ-סקי (מחבר 'הדיבוק') בקייב. שם מצאתי את אחד הניגונים של ר' לוי יצחק, שעלה בפעם הראשונה על הכתב בתווים.”

הסיפור החסידי המקורי ופיתח אותו, ודרך העיבוד שלו הוא הכניס את כל הרוחות שהיו בתקופת השואה. רואים איך היה חשוב לו להשתמש במשאב יהודי עתיק כדי להביע מחאה וזעקה לצדק.”

הזעקה שלך היא דרך המאמר?
"המאמר לא נכתב לצורך זה, אבל הקדשת המאמר לאחי נעשתה כאשר הדברים האלה מרחפים ברקע. אחי היה איש של קבלה וחסידות, כך שהדבר הזה ממש מתחבר לעולמו.”

יש לדעתך השפעה של ר' לוי יצחק על ההווה הישראלית?
"ר' לוי יצחק הפך לדמות מיתית על-זמנית שמייצגת את ישראל בפני בורא עולם. כך הציב אותו המשורר והסופר זלמן שניאור, כמי שמטיח בפני בורא עולם את הקריאה: 'אם אתה לא גואל אותנו, נהיה אנחנו הגואלים, המביאים נחמה לנו וכשורה לעולם כולו'. המשורר אורי צבי גרינברג מספר על ר' לוי יצחק כמי שקם עכשיו, לאחד השואה, ואומר לבורא עולם: עד כאן! אי אפשר להמשיך יותר. לא נסכים להמשיך מערכת יחסים כאובה כזאת. או שיהיה כאן ועכשיו שינוי כיוון, או שאנחנו עוזבים את הברית בינינו, ואז תבחר לך עם אחר. כך עשה גם המשורר יעקב כהן, שקרא לר' לוי יצחק לתבוע את בורא עולם ולומר לו: 'הקץ לתעלולי הודון והרציחות - ושהגאולה תבוא מיד'. כלומר, התפקיד שממלא ר' לוי יצחק אינו היום כדמות מופת מהעבר, אלא כדמות מיתית הקיימת היום ושומרה לייצג את ישראל בפני בורא עולם.”

לדברי מרק, ההסתכלות הזו על רלו"י קיימת לא רק אצל סופרים ויוצרים. "יש מכתב מרתק של חבר כפר עציון, יהושע לוינוביץ, שנכתב לרעייתו בימי המצור על גוש עציון. הוא מספר שהיה רוצה שדמותו של ר' לוי יצחק תופיע על גבעות גוש עציון ותאמר לריבון העולמים: 'איה מי מול מי עומד פה במערכה, קום ועזור לעמך!'. כלומר, גם אנשים רגילים, בשעות קשות לעם ישראל, ראו בר' לוי יצחק דמות שצריכה לקום ולהגן על ישראל, ולהוכיח לבורא עולם שהוא חייב לעזור.”

חסידות בבית

מרק (54), נשוי ואב לחמישה, מתגורר באפרת. הוא נולד בירושלים, למד בישיבת נתיב מאיר ולאחר מכן בישיבת הר עציון. בצבא שירת בחיל השריון ולאחר שהשתחרר החל ללמוד אצל הרב שג"ר. בהמשך למד לתואר ראשון באוניברסיטה הפתוחה, המשיך לתואר שני בספרות עברית באוניברסיטת בר-אילן, ולתואר שלישי במחשבת ישראל באוניברסיטה העברית.

כיום הוא פרופסור מן המניין במחלקה לספרות עם ישראל באוניברסיטת בר-אילן, ראש הקתדרה לחקר החסידות על שם רלו"י מברדיטשב, ואחד מחשובי חוקרי הגותו של רבי נחמן מברסלב. עד כה פרסם ארבעה ספרים בנושא. מחקריו הראשונים בחסידות התמקדו בעולמו המיסטי של רבי נחמן מברסלב, ועסקו בבירור עולמו של האיש "שהציב את הדבקות ורוח הקודש כמטרה העליונה שאליה שואף האדם ויכול להגיע גם אם בדרגות שונות. מחקרי המשך המשך בעמ' 13 <<

8.02x26.36	3/3	עמוד 13	מקור ראשון - שבת	09/2017	60427686-9
אוניברסיטת בר איל - 80039					

לא רק סנגורם של ישראל

« המשך מעמ' 11

עסקו בחשיפת עולם הסודות הברסלבי".

ספרו האחרון, "כל סיפורי רבי נחמן מברסלב", הוא אוסף של כל הסיפורים שסיפר ר' נחמן, כולל כאלו שלא הודפסו עד עתה, וסיפורים סודיים. "הספר עוסק בין היתר בבירור ההקשרים שבהם ספרו הסיפורים ובגרסאות שונות שלהם".

שניים מבניו של מרק הם חסידי ברסלב, אך הוא לא רואה בהכרח קשר בין תחום מחקרו לבין נטיית לבם של הבנים. "הילדים שלי עצמאיים, ברוך השם. כל אחד בעולמו, כל אחד בדרכו", הוא אומר. "אחד עושה תואר שני במחשבת ישראל באוניברסיטת בן-גוריון, והשני חבר למקובל החסידי, הרב יצחק מאיר מורגנשטרן. אפשר לנסות להסביר שהדבר הזה נובע מהבית, אבל כולנו יודעים שהרנסנס החסידי, ובמיוחד הברסלבי, הוא כל כך עמוק ורחב ומקיף ציבורים נרחבים, כך שנראה לי שלא יהיה נכון לתלות את זה רק בבית. גם לאחת הבנות שלי שלמדה חקלאות יש זיקה לעולם החסידי. בן אחר לומד בישיבת ההסדר בתקוע של הרב עדין שטיינזלץ, שהיא בעלת אוריינטציה חסידית, והבן הצעיר לומד בישיבת 'מקור חיים', ברוח החסידות הארצישראלית הציונית. אף אחד לא מנותק מהעולם הזה. תודה לא-ל, זכיתי שיש לי על מה לדבר עם הילדים גם בנושאים האלה, ואני לומד מהם הרבה".

במקביל למחקריו בתורת ברסלב עסק מרק במאמרו גם באגפים אחרים של החסידות, כמו חסידות גור ועולמו של הבעל שם טוב, וכן ביוצרים שונים בספרות העברית החדשה כמו ברדיצ'בסקי, עגנון, זלדה, יונה וולך וסיון הר-שפי. הפרויקט המחקרי שמרק עוסק בו עתה הוא סיפור מסעו של הבעש"ט לארץ ישראל.

נוסף לכל אלו, בשנתיים האחרונות שותף מרק למיזם "זושא", הפועל להנגשת הסיפור החסידי לקהל הרחב (בראשו עומדים שרה בק וד"ר זאב קיציס), ומשמש חבר בוועדה המדעית המייעצת שלו. "זכיתי וד"ר זאב קיציס כתב את עבודת הדוקטורט שלו על הסיפור החסידי בהנחייתי, ומאז אנו בשיח מתמיד על הדרכים להעצים את מקומה של החסידות בתרבות הישראלית העכשווית. זהו פרויקט חשוב שנמצא בראשית דרכו ואני משוכנע שהוא ימצב את עצמו כאתר מרכזי, הן לאותם שהחסידות היא לחם חוקם והם לאותם שסקרנים לטעום ולהכיר משהו מהעולם החסידי".

עד כמה אתה מרגיש את הסקרנות הזאת לעולם החסידי בציבור הרחב?

"אני יכול לומר שבשנה שעברה פתחנו בקתדרה לחקר החסידות ע"ש ר' לוי יצחק שתי יוזמות חדשות. האחת מאפשרת למי שמעוניין להתמקד בלימודי חסידות לתואר שני ושלישי, וברוך השם יש היענות רבה ללימודים אלו. השנייה היא תוכנית של לימודי תעודה תחת הכותרת 'כוחם המרפא של הסיפורים החסידיים'.

"המרצים בתוכנית הם אנשי טיפול, פסיכולוגים ותרפיסטים, שהם גם אנשי ספרות בעלי ידע נרחב בחסידות. בשנה הבאה נפתח תוכנית המשך לאלו שלמדו בשנה שעברה וכן מחזור חדש של התוכנית. בגלל ריבוי הנרשמים אנו שוקלים לפתוח בירושלים סניף נוסף של התוכנית. כל אלו מעידים על הצמא הגדול שיש היום, גם לאותם שאינם חסידים, להשתמש במשאב התרבותי האדיר הזה שנקרא החסידות".

● האדיר הזה שנקרא החסידות".